

*S'imaginant, que la tragédie n'est autre chose que l'art de louer . . .**

Ernest Renan: *Averroes*, 49 (1861)

Abdul Wálid Muhammad Ibn Ahmad ibn Muhammad ibn Rušd (mělo to trvat celé století, než se z toho dlouhého jména stalo pouhé Averroes, když předtím znělo Benraist, Avenryz a dokonce Aben Rassad i Filius Rosadis) psal jedenáctou kapitolu díla *Taháfut at-Taháfut* (Vyvrácení Vyvrácení), v které se obhazuje myšlenka — proti názorům perského askety Ghazzálího, autora spisu *Taháfut al-falásifa* (Vyvrácení filozofů) — že božské bytosti jsou známy pouze obecné zákony vesmíru, týkající se druhů, nikoli jednotlivců. Psal s pomalou jistotou odprava doleva. I při sestavování sylogismů a při řetězení rozsáhlých odstavců blaženě vnímal svěží, hluboký dům, který ho obklopoval. V pozadí odpoledního klidu do ochraptění vrkali holubi. Z nějakého neviditelného dvora se ozýval zvuk fontány. Averroesovi předkové pocházeli z arabských pouští a v jeho těle teď něco děkovalo za stálost vody. Dole byly zahrady a ovocný sad. Dole byl pilný Guadalquivir i milovaná Córdoba, podobná složitému, jemnému nástroji a stejně jasná jako Bagdád nebo Káhira. Kolem (to Averroes, také vnímal) se až za obzor rozkládalo Španělsko, v kterém je málo věcí, ale každá jako by souvisela se samou podstatou, jako by byla věčná.

Pero běželo po papíře, nevyvratitelné argumenty se řadily k sobě, ale jakési znepokojení kalilo Averroesovo štěstí. Příčinou toho znepokojení nebyl spis *Taháfut* — šlo o náhodnou práci — ale filologický problém, spjatý s komentářem k Aristotelovi. Komentář byl monumentální dílo, které mělo zdůvodnit Averroesovu existenci v očích

* Při představě, že tragédie není nic jiného než umění chválit . . . (Pozn. překl.)

213
 lidí. Ten Řek, zdroj veškeré filozofie, byl seslán lidstvu, aby je naučil všemu, co je možno vědět. Averroes pojal nesešný záměr vyložit jeho knihy, jako ulemové vykládají Korán. V dějinách nebude zaznamenáno mnoho krásnějších a patetičtějších případů, než je případ arabského lékaře zasvětivšího život myšlenkám člověka, od něhož ho dělilo čtrnáct století. K obtížím vyplývajícím ze samé podstaty věci nutno připojit okolnost, že Averroes, který neuměl ani syrsky, ani řecky, pracoval s překladem překladu. Předchozího dne se na začátku Poetiky zarazil nad dvěma slovy. Byla to slova *tragédie* a *komedie*. Před lety se s nimi setkal v třetí knize Rétoriky. V islámském prostředí neměl nikdo ani potuchy, co znamenají. Nadarmo probíral stránky Alexandra Afrodisiaského, nadarmo porovnával verze nestoriána Hunaina ibn Isháka a Abú-Bašára Maty. Text Poetiky se oběma slovy přímo hemžil. Bylo vyloučeno nějak se jim vyhnout.

Averroes odložil pero. Řekl si (aniž tomu příliš věřil), že to, co hledáme, bývá obvykle na dosah ruky, uložil rukopis *Taháfutu* a zamířil k regálu, v němž byly uloženy početné svazky *Mokhamu* slepého Abensidy, přepsané perskými kaligrafy. Bylo směšné si myslet, že do těch svazků už nenahlédl, ale zlákal ho zahálčivé potěšení, s nímž obracel stránky. Při tomto pilném rozptýlení ho rozptýlila jakási melodie. Vyšel na zamřížovaný balkón. Dole na úzkém, nedlážděném dvorku si hráli polonazí chlapci. Jeden z nich stál druhému na ramenou a bylo zřejmé, že napodobuje muezzina. Měl zavřené oči a zpěvavě odříkával: *Není boha kromě Boha*. Ten, co ho držel na ramenou, dělal minaret. Třetí chlapec klečel v prachu a představoval shromáždění věřících. Dlouho si nehráli. Všichni chtěli dělat muezzina, a nikdo věřící nebo minaret, Averroes slyšel, jak se dohadují *hrubým* nářečím, to znamená zárodečnou španělštinou, kterou na Pyrenejském poloostrově hovořil prostý mohamedánský lid. Otevřel Džalílův *Kitáb-al-ain* a s pýchou si pomyslel, že v celé Córdobě (a možná v celém Al-Andalúsu) má on jedinou kopii toho dokonalého

díla. Poslal mu ji z Tangeru emír Jakúb Almansúr. Jméno přistavu mu připomnělo, že dnes večer se v domě vykladače koránu Farácha sejde u večere s cestovatelem Abulkásimem Al-Ašarím, který se vrátil z Maroka. Abulkásim tvrdil, že dorazil až do království patřících k říši Sín (Čína). Jeho pomlouvači přísahali, s onou podivnou logikou, jakou se vyznačuje nenávist, že nikdy do Číny ani nevstročil a že se v tamních chrámech rouhal Alláhovi. Beseda po večeri se nevyhnutelně protáhne na několik hodin. Averroes se spěšně vrátil k práci na pojednání *Taháfut*. Psal až do setmění.

Ve Faráchově domě se hovořilo nejprve o guvernéro-vých neporovnatelných ctnostech a potom o ctnostech jeho bratra emíra. V zahradě se pak rozmlouvalo o růžích. Abulkásim se na ně sice ani nepodíval, ale přísahal, že se nic nevyrovná růžím, které zdobí andaluské zahrady. Farách se nedal podplatit. Poznamenal, že učený Ibn Kutai-ba popisuje znamenitou odrůdu stále kvetoucí růže, která se vyskytuje v hindustánských zahradách a na jejichž tem-ně rudých okvětních lístcích jsou písmena skládající nápis: *Není boha kromě Boha a Mohamed je Jeho Prorok*. Dodal, že Abulkásim ty růže asi určitě zná. Abulkásim na něho znepokojeně pohlédl. Řekne-li, že ano, všichni ho budou plným právem pokládat za nadmiru pohotového, byť příležitostného podvodníka. Řekne-li, že ne, budou ho pokládat za nevěřícího. Raději tedy zašeptal, že Pán má v rukou klíče k skrytým věcem a že není na zemi věc zele-ná či věc uvadlá, jež by nebyla zaznamenána v Jeho Knize. Byla to slova jedné z prvních súr a byla přijata s uctivým šepotem. Abulkásima se po jeho dialektickém úspěchu zmocnila ješitnost. Už se chystal pronést výrok, že Pán je ve svých dílech dokonalý a nevyzpytatelný, když Averroes prohlásil, předjímaje vzdálené argumenty dosud proble-matického Huma:

„Je snazší připustit, že se zmýlil učený Ibn Kutaiba nebo opisovači, než připustit, že země rodí růže, na kterých je vyznání víry.“

„Tak jest. Velká a pravdivá slova,“ řekl Abulkásim.

„Jakýsi cestovatel vypráví o stromu, jehož plody jsou zelení ptáci,“ připomněl básník Abdalmalik. „Raději uvěřím jemu než růžím s písmeny.“

„Zdá se, že takový div je umožněn barvou ptáků,“ po-znamenal Averroes. „Nehledě k tomu, že plody i ptáci pa-tří do světa přírody, kdežto písmo je umění. Přechod od listů k ptákům je snazší než od růží k písmenům.“

Jeden z hostů rozhořčeně popřel, že by písmo bylo umě-ním, neboť originál Koránu — *matka Knihy* — byl už před Stvořením a je uložen na nebesích. Další host se zmínil o Džáhizovi z Basry, který pravil, že Korán je substance, jež může nabýt formy člověka nebo zvířete. Byl to názor, který se zdál shodný s názorem těch, kdo přisuzují Koránu dvě tváře. Farách obsírně vyložil ortodoxní doktrínu. Ko-rán (řekl) je jedním z atributů Boha, podobně jako Jeho milosrdenství. Opisuje se do knihy, vyslovuje se jazykem, uchovává se v srdci. Jazyk, znaky i písmo jsou lidské dílo, ale Korán je neodvolatelný a věčný. Averroes, který na-psal komentář k Státu, mohl poznamenat, že matka Knihy je něco jako její platónský vzor, ale všiml si, že pro Abul-kásima je teologie naprosto nedostupné téma.

Ostatní si toho také všimli a naléhali na Abulkásima, aby vyprávěl o nějakém divu. Tenkrát jako dnes svět byl krutý. Mohli po něm cestovat stateční lidé, ale také nebo-žáci, kteří se podvolí všemu. Abulkásimovy vzpomínky by-ly zrcadlem důvěrných zbabělostí. Co mohl vyprávět? Ostatně po něm chtějí divy, a div se možná nedá vylíčit. Měsíc v Bengálsku není stejný jako měsíc v Jemenu, ale lze jej popsat stejnými slovy. Abulkásim chvíli váhal a po-tom spustil:

„Kdo procestuje různá podnebí a města,“ řekl se zbož-nou vroucností, „uvidí mnoho pamětihodných věcí. Na-příklad tu, o které jsem vyprávěl jen jednou tureckému králi. Spatřil jsem ji v Sín Kalánu (Kantonu), kde se vlévá do moře řeka Živé vody.“

Farách se zeptal, zda to město je mnoho mil od zdi, kte-

rou postavil Iskandar Zul Karnain (Alexandr Dvojrohý Makedonský), aby zadržel Góga a Magóga.

„Několik pouští leží mezi nimi,“ odpověděl Abulkásim s bezděčnou pýchou. „Čtyřicet dní by káfila (karavana) putovala, než by zahlédla věže, a ještě dalších čtyřicet dní by prý musela putovat, než by dorazila ke zdi. V Sín Kalánu jsem se nesešel s člověkem, který by tu zeď spatřil nebo který by spatřil toho, kdo ji spatřil.“

Averroes pocítil na okamžik dotyk strachu z hutného nekonečna, z pouhého prostoru, z pouhé hmoty. Pohlédl na symetrickou zahradu. Měl pocit, že je starý, zbytečný, neskutečný. Abulkásim vyprávěl:

„Jednou odpoledne mě mohamedánští obchodníci v Sín Kalánu zavedli do domu z nabarveného dřeva, kde bydlela spousta lidí. Ten dům se dá těžko popsat. Byla to spíš jedna místnost, v které byly nad sebou řady skříní ve zdi nebo řady balkónů. V těch dutinách seděli u jídla a pítí lidé. Lidé byli taky na podlaze místnosti i na jakési terase. Na té terase hrály dvě osoby na buben a loutnu a asi patnáct nebo dvacet osob (s karmínovými maskami) se modlilo, zpívalo a rozmlouvalo. Ti lidé byli zavíráni do vězení, ale kobku nebylo vidět. Jezdili na koních, ale ty koně nikdo nespátřil. Bojovali, ale meče byly z bambusu. Umírali a potom opět vstávali.“

„Počinání bláznů přesahuje to, co rozumný člověk může předvídat,“ poznamenal Farách.

„Nebyli to blázni,“ musel vysvětlovat Abulkásim. „Jeden obchodník mi řekl, že předvádějí nějaký příběh.“

Nikdo nerozuměl. Zdálo se, že nikdo nechce rozumět. Zmatený Abulkásim přešel od vyprávění ke kostrbatému vysvětlování.

„Představte si,“ řekl, pomáhaje si rukama, „že někdo, místo aby příběh vypravoval, ho ukazuje. Třeba příběh o spáčích z Efezu. Uvidíme, jak odcházejí do jeskyně. Uvidíme, jak se modlí a usínají. Uvidíme, jak spí s otevřenýma očima. Uvidíme, jak ve spánku rostou. Uvidíme, jak se za tři sta let probouzejí. Uvidíme, jak dávají prodavači sta-

rou minci. Uvidíme, jak se probouzejí v ráji. Uvidíme, jak se probouzejí vedle psa. Tak nějak to tenkrát odpoledne ukazovali ti lidé na terase.“

„Mluvili?“ zeptal se Farách.

„Samozřejmě, že mluvili!“ odpověděl Abulkásim, z něhož se stal obhájce podívané, na kterou se už skoro nepamatoval a která ho tehdy dost nudila. „Mluvili, zpívali, řečnili!“

„Pak nebylo zapotřebí *dvaceti* osob,“ řekl Farách. „Jeden zkušený vyprávěč může popsat sebesložitější věc.“

Všichni s jeho výrokem souhlasili. Začali vychvalovat přednosti arabštiny, jazyka, kterým Bůh vydává příkazy andělům, a potom přednosti arabské poezie. Abdalmalik nejprve poezii patřičně vychválil, načež uštěpačně označil jako zastaralé ty damašské a córdobské básníky, kteří lpí na obrazech z pastýřského života i na beduinském slovníku. Řekl, že je absurdní, když člověk opěvává vodu v studni, a přitom mu před očima širokým proudem teče Guadalquivir. Zdůraznil bezodkladnou potřebu obrody starých metafor. Řekl, že když Zuhair přirovnal osud k slepému velbloudovi, mohl v lidech vyvolat úžas, ale pět set let obdivu tu básnickou figuru opotřebovalo. Všichni s jeho výrokem souhlasili. Slyšeli jej už mnohokrát od mnoha lidí. Averroes mlčel. Nakonec řekl, spíš pro sebe než pro ostatní:

„Kdysi jsem s menší výmluvností, ale stejnými argumenty obhajoval myšlenku vyslovenou Abdalmalikiem. V Alexandrii bylo řečeno, že nevinný může být jen ten, kdo se už nějak provinil a kál se. Dodejme, že omylu se lze zbavit, jen když jsme jej veřejně vyslovili. Zuhair ve své mohallace říká, že za osmdesát let bolesti a slávy mnohokrát viděl, kterak osud znenadání vrazí do lidí jako slepý velbloud. Abdalmalik se domnívá, že tento obraz už nemůže nikoho udivit. K jeho námitce lze mít mnoho připomínek. Za prvé: Kdyby posláním básně bylo vyvolávat úžas, její čas by se neměřil na staletí, ale na dni, na hodiny a možná na minuty. Za druhé: Každý proslulý básník spíš objevuje,

než vynalézá. O Ibn-Šárafovi z Berjy bylo několikrát pochvalně řečeno, že obraz „na úsvitu jak listy se stromů zvolna padají hvězdy“ mohl vymyslet jen on. Kdyby to byla pravda, bylo by zřejmé, že ten obraz je nicotný. Obraz, který může vytvořit jen jeden člověk, nezapůsobí na nikoho. Na zemi je nekonečně mnoho věcí a každou je možno přirovnat ke každé. Přirovnávat hvězdy k listům není ani svévolnější než je přirovnávat k rybám nebo ptákům. Naproti tomu každý jednou pocítil, že osud je silný i neomalený, nevinný i nelidský. Na základě tohoto poznání, které se může zdát povrchní nebo všední, ale ke kterému každý dojde, byl napsán Zuhairův verš. Není možno líp vyjádřit, co je v něm řečeno. Nehledě k tomu (a to je možná podstata mých úvah), že čas, který ohlodává hrady, obohacuje verše. Zuhairův verš, když ho básník složil v Arábii, porovnával jen dva obrazy — obraz starého velblouda a obraz osudu. Je-li verš teď opakován, oživuje Zuhairovu památku a spojuje naše strasti se strastmi toho mrtvého Araba. Básnická figura se skládala ze dvou částí, dnes má čtyři části. Čas zvětšuje dosah veršů. Známe některé verše, které jako hudba jsou všim pro všechny lidi. Když mě před lety v Marrákeši trýznily vzpomínky na Córdoba, s potěšením jsem si opakoval verše, kterými Abdurrahmán v rúzafských zahradách oslovil africkou palmu:

*Ty také, palmo, jsi
cizinkou v této zemi . . .*

Jaké zvláštní dobrodiní nám může prokazovat poezie! Slova napsaná králem, jenž toužil po Orientu, byla vhodná pro mne, vyhoštěného v Africe a tesknícího po Španělsku.“

Potom se Averroes rozhovořil o prvních básnících, kteří ještě před islámem, v Čase Nevědomosti, vyslovili už vše v nekonečném jazyce pouští. Ibn-Šárafovy nicotnosti ho právem znepokojovaly. Proto prohlásil, že ve verších starých básníků i v Koránu je shrnuta veškerá poezie, a kaž-

dou touhu po novátorství odsoudil jako marné počínání a výraz naprosté nevzdělanosti. Ostatní mu s potěšením naslouchali, neboť jeho slova činila po právu dávné minulosti.

Muezzini svolávali k jitřní modlitbě, když Averroes znovu vstoupil do knihovny. (V harému ztýraly černovlasé otrokyně rudovlasou otrokyni, ale to se měl dovědět až odpoledne.) Něco mu odhalilo význam oněch dvou temných slov. Pevným, pečlivým krasopisem připojil k rukopisu následující řádky: *Aristú (Aristoteles) nazývá tragédií chvalozpěvy a komedii pak satiry a anatémata. V Koránu i v posvátných mohallakách se najde spousta obdivuhodných tragédií a komedii.*

Byl ospalý a bylo mu trochu chladno. Rozvázal turban a podíval se do kovového zrcadla. Nevím, co uviděl, neboť žádný dějepisec nezaznamenal podobu jeho tváře. Víím jen, že zmizel náhle, jako by ho sežehl oheň bez světla. S ním zmizel dům, neviditelná fontána, knihy, rukopisy, holubi, mnoho černovlasých otrokyň i chvějící se rudovlasá otrokyně. Zmizel Farách, Abulkásim, růžové sady a možná i Guadalquivir.

V předchozím příběhu jsem chtěl vylíčit, jak lidské konání končí nezdarem. Nejprve jsem pomyslel na onoho arcibiskupa z Canterbury, který si předsevzal podat důkaz existence Boží. Potom na alchymisty, kteří hledali kámen mudrců, a potom na ty, kdo zbytečně dělili úhel na tři sobě rovné části a rektifikovali kružnici. Pak mě však napadlo, že básničtější je případ člověka, který si vytkne cíl, jenž je nedosažitelný právě jen jemu, nikoli druhým lidem. Vzpomněl jsem si na Averroese, který zůstal uzavřen v islámském prostředí, a nemohl tedy pochopit význam slov *tragédie* a *komedie*. Vyprávěl jsem o něm. Jak se však příběh rozvíjel, cítil jsem, co musel pociťovat bůh, o němž se zmiňuje Burton a jenž si předsevzal, že stvoří býka, a stvořil buvola. Cítil jsem, že se mi dílo posmívá. Cítil jsem, že Averroes, který si chce představit, co je drama,

aniž má potuchy, co je divadlo, nepočíná si o nic absurdněji než já, který si chci představit Averroese a mohu přitom použít jen několika kvintlíků z knih Renana, Lanea a Asína Palaciosé. Na poslední stránce jsem cítil, že mé vyprávění je symbolem člověka, kterým jsem byl, pokud jsem to vyprávění psal. Abych mohl vyprávění napsat, musel jsem být tím člověkem, a abych mohl být tím člověkem, musel jsem to vyprávění napsat, a tak do nekonečna. („Averroes“ zmizí v okamžiku, kdy v něho přestanu věřit.)